

Oponentský posudek na habilitační práci

Mgr. Karel Černý, Ph.D.

Jezídové – komunita na útěku

vyd. NLN, 2016, ISBN 978-80-7422-589-5

Předložená habilitační práce má nesporně několik předností, jež z ní činí téma metodologicky atraktivní a v středoevropském kontextu nepochybně i originální.

Jako první faktickou přednost bych chtěl zmínit, že se jedná o v češtině dosud nezpracované téma, monografii, která obsahuje historické, kulturní, ale především sociální aspekty vývoje etnicko-náboženské komunity, u nás zvané jezídové, případně jezídé, jak uvádí autor. Takto komplexně a z obsahového hlediska pestře nebývá daná látka vždy zpracována ani v relevantních cizích jazycích nebo na akademických pracovištích v Německu, jinde – v západní Evropě a USA. Zdůrazňuji zde přinejmenším souvislost komunity jezídů s širším soudobým vývojem na Blízkém východě. Mám na mysli události od počátku roku 2011, známé na Západě pod názvem „Arabské jaro“, a mnohé z toho, co po nich následovalo, zejména v severní Sýrii. Zmíněný chaotický vývoj se sice nejprve netýkal bezprostředně severních území dnešní Irácké republiky a tehdejšího „postsaddámovského“ mocenského (sociálně-náboženského) (ne)uspořádání po americké intervenci v roce 2003, ale svým průběhem v následujících letech (zejména 2014 – 2016) život jezidské komunity na území Iráku, resp. na syrsko-iráckém pomezí hluboce poznamenal. Právě jezídům, jakožto nejslabšímu článku severozápadní etnicko-náboženské reality Iráku, se nevyhnul dočasný vzestup nejradikálnější formy islamistických hnutí – tzv. Islámského státu (dále ISIS), jakožto „pokračovatele“ předešlých lokálních i „panislámských“ organizací a hnutí (viz al-Qá'ida a další), a to v těsném kontextu s vnitropolitickou situací v Iráku, dílem v Sýrii, kterou v plné míře postihlo právě „Arabské jaro“ a vývoj ISIS se odehrával (přinejmenším v nábožensko-ideologické rovině) právě na jejím území.

Z výše formulovaného odstavce povrchně, avšak zřetelně vyplývá, že analýzou jezidské komunity se může kvalifikovaně zabývat pouze specialista, který je schopen určitých přesahů mezi několika humanitními disciplinami. Autorem předložené práce je Mgr. Karel Černý, Ph.D., (nar. 1980), pedagog a badatel v oblasti historické sociologie na UK v Praze. Byv si nesporně vědom rizik, vyplývajících z analýzy složité mozaiky etno-konfesionálních komunit, jimiž je oblast Blízkého východu mezi východním pobřežím Středozemního moře a – řekněme – irácko-iránským pohraničím protkána, autor použil právě téma iráckých Kurdů jezidského vyznání k demonstraci vývoje v moderních a soudobých dějinách dané oblasti, jemuž nejsou cizí takové procesy, jako mnohé prvky genocidy, vyhánění z historických území a různé typy migrace – konkrétně zejména vzhledem k působení fundamentalistické struktury ISIS na území Sýrie a Iráku cca v letech 2014–2017.

Právě na příkladu komunity jezídů (ve smyslu jejich národních, kulturních a náboženských identit), je dobře možné a vhodné demonstrovat obecněji sledovaný jev, který lze

charakterizovat jako kombinací cíleného procesu kulturní (pokud ne fyzické) genocidy, či totální exkomunikace (vykořenění?) v kontextu složité mozaiky etno–konfesionálních komunit a jejich identit, jež se táhne napříč východní a severní oblastí Sýrie, ale především severního Iráku.

Hlavní částí Černého studie je zpráva, jakkoli badatelsky individuální a neucelená, o historické a vnitropolitické situaci v Iráku do roku 1916, kdy osobně v dotyčné oblasti pobýval a prováděl tam výzkum. Z pohledu oponenta by bylo možné, a také trochu laciné, historickou část osy výkladu kritizovat či doplňovat. Bez jejího letného zařazení by se však autor při dalším výkladu neobešel. Právě v roce 2016 totiž Černý v oblasti severního Iráku (především Kurdské autonomie) pobýval a měl možnost učinit dílčí terénní výzkum, spočívající v interview s více než 30 jezidskými uprchlíky a dalšími jezidskými představiteli z řad intelektuálních kruhů v severoirácké provincii Dahúk. Je možné diskutovat o tom, zda vzorek respondentů, kteří svá sdělení autorovi práce poskytli, je dostatečně reprezentativní, nebo zda takové téma není přímo zralé na kolektivní interdisciplinární výzkum. V individuálních rozhovorech se autor nicméně snažil „vytáhnout“ z respondentů nejen osobní „zážitky“ z jejich zkušenosti s bojovníky „Islámského státu“, ale rovněž popsat jejich dramatické názorové posuny v oblasti snahy o změnu identity formou odchodu ze severního Iráku do „jiného světa“, především do západní Evropy.

Je důležité, že „fieldwork“ stěžejní částí monografie je věcně sumarizován závěrem 4. kapitoly (s. 154-215). Jakkoli neoriginální, ale přesto nezbytnou součástí Černého práce v českém (středoevropském) kontextu je však výše zmíněný úvod (s. 7–17), dále pak výklad o jezidském náboženství v širším slova smyslu, tedy o kombinaci velmi dynamické víry a na ní budovaném životním stylu (s. 18–59). Druhá kapitola relativně krátce pojednává o dějinách jezídů za osmanské říše a v době „nezávislého“ Iráku po první světové válce (zejm. s. 60–101). Třetí kapitola pak analyzuje bezprostřední předpoklady drastických událostí v roce 2014 (s. 102 – 155).

Autor nepochybně přistoupil ke zpracování tématu s maximální snahou o objektivitu, a to především vzhledem ke svým metodologickým zkušenostem historického sociologa na základě relativně dobrých znalostí reálií. Ve svém textu zdůrazňuje, že „kriticky důvěřoval“ především sdělením a informacím jednotlivých respondentů tím, že k nim přistupoval výhradně prostřednictvím obecně uznávaných jezidských zprostředkovatelů, spíše než aby se spoléhal na „oficiální“ irácké tlumočníky z řad tzv. Oblastní kurdistánské vlády (Kurdistan Regional Government, KRG). Má tím na mysli jistě představitele oficiálních úřadů, jejichž osobní přítomnost by spíše negativně ovlivnila „ovzduší“, v němž s respondenty komunikoval – tedy obsah (otevřenost, uvolněnost) výpovědí představitelů nebo členů místních jezidských komunit s ohledem na jejich respekt a nedůvěru vůči kurdské samosprávě v oblasti Dahúk i představitelům centrálních (ší'itských) úřadů, neboť – jak je v dané oblasti (a jistě i jinde) zvykem – nikdo přesně neví, kdo a kdy pro koho pracuje. To byla pro autora nemalá překážka při jeho snaze o maximální objektivitu výzkumu. Této překážky si ovšem byl plně vědom. V době, kdy uskutečnil většinu svých rozhovorů (březen 2016), odhadoval, že přinejmenším polovina jezidských komunit a rodin na území kurdské samosprávy žila v uprchlických táborech – většinou proto, že se jim nedostávalo základních životních potřeb a možnosti žít v důstojnějších pronajatých bytech či jiných snesitelnějších podmínkách. Bez valného přesvědčení ve smyslu politickém, sociálním a ekonomickém, v podmínkách rozbitých rodinných vazeb či neuvěřitelného ponížení ženské části populace, bez zřetelnějších perspektiv na území nepříteli přátelského přijetí na půdě iráckého Kurdistánu (když už se nemohli vrátit do domovského pohoří Sindžár), se stále větší počet jezídů domníval, že jejich pospolitost už nemá v Iráku žádnou budoucnost. To je jednoznačně vedlo k úvahám o emigraci – nejspíše do západní Evropy.

Mezi hlavní faktory, které autor, Karel Černý, uvádí jako důvod k masové emigraci, patří naprostá dezintegrace tradičních sociálních struktur. Podle něj prakticky všichni respondenti uváděli, že situace se stala nadále neúnosnou – a to bez ohledu na tu kterou velkorodinu či míru jejího tradicionalismu, na míru vztahu ke vzdělání, podoby obyčejné mezilidské komunikace apod. Autor se těmito zásadními důvody rozpadu tradičních struktur logicky zabývá podrobněji. To je totiž jádro jeho práce

1) Uvádí životní podmínky v uprchlických táborech (nedostatečné zařízení, znemožňující především patřičnou rodinnou výchovu, podmínky dětí pro přípravu na základní školní vzdělání a nedostatek soustavné zdravotní péče.

2) Pro mnoho respondentů se stal nevhodným až nepřijatelným příliš blízký vztah mezi cizinci různých pohlaví, příliš „intimní“ formy vztahů a komunikace mezi rodinami a kmenovými skupinami, mezi nimiž panují dlouhodobě historicky formované rysy vzájemné nedůvěry a tradičního nepřátelství, hraničícího až s touhou po pomstě za prastaré křivdy. Tyto skutečnosti, jež nejsou v sociálně-kulturních strukturách dané části Blízkého východu ničím specifickým, však autor rozhovorů opakovaně a pečlivě zaznamenával, třebaže – nebo snad právě proto – že jezídové z „konkurenčních“ rodin a velkorodin vlastně po zkušenosti s brutalitou ISIS sdíleli společný osud a dalo by se očekávat jejich rychlé sblížení a sociální solidarita. Pro řadu z nich byl zároveň nepřijatelný postoj místní – ať už kurdské, nebo arabské – samosprávy, jejíž orgány často nebraly ohled na jezídské velkorodiny, bez ohledu na přestálá příkoří ze strany ISIS. Poměrně zřetelná byla averze jezídských uprchlíků vůči orgánům a konkrétním představitelům postsaddámovské státní moci, kteří jim neopomínali dávat najevo odpor vůči jejich „specifické“ víře, aroganci vůči jejich odlišnému životnímu stylu apod.

3) Důležitý byl rovněž aspekt hospodářského a infrastrukturálního kontextu (nedostatečná a kvalitní zdravotní péče, jíž se uprchlíkům nedostávalo, včetně psychologické a psychiatrické pomoci obětem nezměrných útrap (znásilněných žen, zmrzačených dětí apod). Mezi vážné neřešené problémy patřil nedostatek pracovních příležitostí, které sice v oblasti bývaly k dispozici, ale orgány místní samosprávy je jezídům nenabízely.

Monografie Karla Černého představuje bohatý a různorodý materiál, který je po obsahové i formální stránce zajímavě strukturován, přičemž na hodnotě předložené habilitační práci dodává i autorova schopnost vyjadřovat se kvalitní češtinou, jež traktuje odborné téma, aniž ho zatěžuje „superodbornou hantýrkou“ s výjimkou termínů a pasáží, kde je sociologický, resp. kulturně historický slovník zcela na místě. Ale ani tak se autor nevyhnul některým disproporcím a zbytečností – snad s ohledem na to, aby byl text výkladu přístupný širšímu spektru poučené a zainteresované veřejnosti, a nikoli pouze několika domácím specialistům z řad příslušných humanitních oborů. (To je ovšem známý problém pro širší a nikdy nekončící diskusi o tom, kde jsou vlastně hranice publikování odborných studií v mateřském jazyce.) Pokud jde o příležitostné nedostatky Černého monografie, na první pohled je kupříkladu zjevný rozpor mezi částí, jež představuje autorův originální příspěvek (především cca 60 stran ve čtvrté kapitole), a příliš rozsáhlými úvodními pasážemi, kdy některé faktografické údaje a obecnější poznámky mohly být zmíněny (ve formě end-notes) v samém závěru textu.. Tyto úvodní části mohly být případně poněkud zkráceny v zájmu koncisejšího pojetí a vyznění celého výkladu. Některé části zacházejí do přílišných detailů, někdy se opakují (s. 39 a 47), jiné mohly být naopak strukturálně propracovanější s ohledem na to, že autor mohl ještě přesněji využít své islamologické erudice – například když analyzuje islámské polemiky s jezidismem (s. 40 a jinde). Přinesl by tak ještě plastičtější vhled do islámského pohledu na jezidismus, jakkoli je třeba ocenit, že soustavně dbá na to, aby výklad o islámském pohledu na toto „konkurenční“ a „polyteistické“ náboženství neredukoval na vulgární islamistické (fundamentalistické) vzorce, jež jiná náboženství a jejich základní koncepty často zcela

zjednodušeně vykládají jako totálně nepřijatelné a odpudivé protikladyjiného, toho „nejsprávnějšího“ druhu monoteismu, a jež je třeba z pozic islamismu (radikálního fundamentalismu, salafismu, džihádismu atd.) vykořenit (s. 40-53).

Studii by jistě obohatil rozsáhlejší obrazový materiál, který by zahrnoval třeba schematické mapy, alespoň několik významově relevantních černobílých fotografií některých jezidských typů, scenérie uprchlických táborů, výjevů z jezidského náboženského života, sakrálních objektů nebo předmětů (?), možná alespoň stručný soupis klíčových období a konkrétních dat jezidských dějin, třebaže autor sám zdůrazňuje, že písemných pramenů a dalšího materiálu k dějinám i duchovnímu odkazu jezidismu, o něž by se badatel mohl opřít, je mizivé množství, což má své objektivní kulturně-historické důvody.

Situace jezidských uprchlických rodin je v některých ohledech specifická, v mnoha jiných však může sledovat perspektivu dalších uprchlických skupin, jež se staly obětí řady okolností – především lokálních konfliktů, ať už mají jakoukoli podobu a motivaci (především lokálních či „občanských“ válek, hladomoru, pandemických nemocí nebo přírodních katastrof. Závěry monografie Karla Černého proto mohou být relevantním příspěvkem nejen k poznání kultury a dějin Blízkého východu, nýbrž i pro širší evropskou diskusi o příčinách uprchlických krizí a možnostech jejich efektivních řešení. „Nejobecnější ambicí knihy je snaha přispět k tomu, aby byla evropská debata o migraci informovanější a založená především na faktech, nikoli na ideologii a spekulacích.“ To je jedna z autorových tezí, formulovaných v samém závěru studie. Touto tezí se Černý řídí v celém textu a z hlediska oponenta práce s ní nemohu než souhlasit.

Uprchlíci z Iráku a dalších míst blízkovýchodního regionu tvoří homogenní masu ve smyslu etnickém, náboženském, ani jazykovém. Identita jednotlivých etno-konfesionálních a kulturních komunit se často nejen značně liší, nýbrž se v kontextu různých událostí (vátky či ekonomicky nebo nábožensky motivované vnitřní spory – „občanské války“ apod.) vyplyne na povrch tím zřetelněji, čím je daný spor či válka hlubší a delší. Problém měnících se identit v oblasti východního Středomoří (především Sýrie, Libanon a Irák) je velké a – zdá se – dlouhodobé téma. Práce na charakteru a současné situaci jezidské komunity v kontextu vleklých bojů o udržení nebo rozpad státnosti dotyčných členských států OSN (v našem případě hlavně Iráku) je tak důležitým příspěvkem ke studiu zmíněných změn identit a příslušnosti k té které, dříve historicky zavedené pospolitosti.

Z tohoto důvodu doporučuji habilitační práci Mgr. Karla Černého, PhD. k dalšímu řízení.

Doc. PhDr. Miloš Mendel, CSc.
oponent

v Praze dne 27. června 2022.